

Jos Joosten

Piscis non olet

Bij de presentatie van Vis van Arnoud van Adrichem

Ik had dit verhaal kunnen beginnen met een zeer oude anekdote die mijn vader vroeger al vertelde en die ik nu, op internet zoekend, terugkwam op het weblog ReikiForum.be, waar hij wordt toegeschreven aan de Vlaamse striptekenaar Marc Sleen die zijn stripfiguur 'Bolleke' het volgende laat beleven. (U kent het verhaal allicht.)

De eigenaar van een viswinkel zette een groot bord voor zijn zaak: 'Hier verkoopt men verse vis'. Bolleke stond dat te bekijken.

- Mijnheer, waarom zet u daar 'verkoop men' op? Iedereen weet toch dat u die niet gratis geeft?

- Aja, zegt de man, je hebt gelijk.

Hij herbegint: 'Hier verse vis'.

Bolleke bekijkt dat opnieuw.

- Mijnheer, waarom schrijft u 'hier'? Iedereen ziet dat toch dat het hier is?

- Aja, je hebt gelijk.

Hij schrijft nu: 'Verse vis'.

- Mijnheer, dat weet nu toch iedereen dat uw vis vers is, u zou toch geen rotte vis verkopen?

-Aja, je hebt gelijk.

Dus wordt het: 'Vis'.

Mijn vader voegde er dan vroeger altijd nog aan toe dat de criticus ten slotte zegt: dat bordje kun je sowieso wel weghalen, want dat je vis verkoopt ruikt iedereen op tien meter afstand. Maar mijn vader was niet zo van de poëzie en het zou de anekdote natuurlijk helemaal verknald hebben, waar het nu nog een mooie metafoor geweest zou zijn voor de dichterlijke arbeid: alles weglaten wat overbodig is totdat je aan de kern komt – tot het enige juiste woord op de enige juiste plaats, niet minder maar vooral niet meer: vis.

Dit zou een mooi begin geweest zijn, als Arnoud van Adrichem zo'n soort dichter was geweest: een dichter van het wit, een dichter van de weglating, een dichter van tussen de regels. Ik zou Van Adrichem echter eerder een dichter van het zwart willen noemen: zijn gedichten zijn vol, praten door, bestaan uit tekst, uit veel tekst, uit regels.

Ik begin mijn verhaal dan ook anders. Met de onthulling van een geheim. Een echt geheim. Zo'n geheim dat slechts aan een paar ingewijden bekend is. Namelijk: eigenlijk had de bundel *Vis* die wij hier vandaag ten doop houden een compleet andere titel zullen hebben. Dit is een geheim dat Van Adrichems uitgever niet weet; dat Van Adrichems fondsredacteur niet weet; sterker nog het is een geheim dat Van Adrichem zélf niet weet, maar dat niettemin zijn wortels heeft in de redactie van Van Adrichems tijdschrift *Parmentier*, waarvan ikzelf ook ooit redacteur was. In maart 1996, namelijk, ontving de redactie van *Parmentier* een brief van het Nederlands Visbureau. Naar later bleek was die brief gestuurd aan alle geregistreerde tijdschriftredacties in Nederland, ondertekend door de directeur – dit gelooft u niet, het lijkt een Suske-en-Wiske naam – R.Carp die ons opriep voortaan het woord 'vis' systematisch te verbannen uit onze publicatie en voortaan alleen nog te spreken over 'zee-idee'. Ik heb een artikel uit de *NRC* opgezocht uit die tijd, om te zien of dit zich niet allemaal als stemmetje in mijn hoofd heeft afgespeeld. Maar het blijkt echt waar, aldus *NRC Handelsblad* van 30 maart

1996: ‘Het Visbureau ziet in verband met de “stankassociatie” voortaan bewust af van het gebruik van het woord vis. Naar analogie van het Engelse begrip seafood is gekozen voor “zee-idee”.’

Als dit woord twaalf jaar geleden dus ingang had gevonden, dan waren we nu present geweest bij de presentatie van Van Adrichems debuutbundel *Zee-idee*. Terzijde moet opgemerkt worden dat er in 1996 al direct een woordenstrijd ontbrandde met een grote Rotterdamse vishandel die, in plaats van ‘zee-idee’, opteerde voor het gebruik van het woord ‘zeevlees’, wat alweer mooier is en allicht ooit opduikt als titel van een essaybundel van Charlotte Mutsaers.

Intussen leert de zee-idee-anekdote ons natuurlijk dat woorden zich niet per brief van bovenaf laten opleggen, wat dat betreft dienen reclamemakers veel subtieler te opereren. Denk maar aan de binnengeslopen ‘inktvip’, om in de zeesferen te blijven. En voor de dichter is het niet anders: hij verricht zijn subversieve arbeid niet per decreet maar per vers – in de hoop dat er iets bereikt wordt – een kleine kanteling, een kleine betekenisverschuiving – zoals in *Vis* bijvoorbeeld heel mooi gebeurt in de volgende regels:

Sommige zinnen lopen dood. Dat kan voorkomen
worden. Is dit alles wat er is? Eén groot vraagteken?

Van Adrichems bundel heeft, intussen, toch een onverwachte link met het concept zee-idee, ontdekte ik. ‘Zee-idee’ was een welbewust bedacht concept, zonder twijfel uit de koker van een dikbetaald marketingbureau dat grossiert in de meest foute businesspeak. Het is dat jargon dat op veel plaatsen opduikt in *Vis* en waarvan de holheid binnen de poëtische code ineens een heel eigen draagwijdte krijgt. In de berichten over de mislukte zee-idee campagne van 1996 kwam ik echter regels tegen die zo in Van Adrichems bundel hadden kunnen terechtkomen. Het foutste quasi-eigentijdse marketingjargon, dat bij Van Adrichem zo fraai geïncorporeerd wordt in het dichterslijk geheel. In de zee-ideecampagne vond ik de volgende regels. Wat dacht u van:

De matige viseter heeft (...) een lage breinpositie voor
vis.

Of:

De zee als biotoop voor vis moet het verschil gaan
maken met vlees en kip.

Vis heeft een imagoprobleem en vanuit marketing-optiek is het de vraag of het erg slim was van dichter en uitgever om een bundel zo te positioneren. Maar gelukkig bevinden wij ons niet in het snelle marketingdomein, maar in het rijk van de poëtische code. Wie in de Nederlandse poëzie op zoek gaat, vindt al snel dat de vis wel degelijk regelmatig opduikt. Ik wil even stilstaan bij twee markante gevallen van vis in onze poëzie. Het betreft het intertekstuele spel dat Erik Spinoy in zijn bundel *Fratsen* speelt met een gedicht van Guido Gezelle. Ik denk dat in de tegenstelling tussen Spinoy en Gezelle zich twee tegenpolen vertonen, die mooi kunnen laten zien waar – op de derde plaats – Van Adrichem zich ophoudt. In 1897 publiceerde Gezelle het gedicht ‘Ichthus eis aiei’, een Griekse titel die Gezelle zelf aldus toelichtte:

dat is te zeggen: Visch tot in der eeuwigheid. Maar ge
moet weten dat, in den verdoken tijd en bij de eerste
Christenen, het woord *Ichthus, piscis*, visch, of de

geschilderde en anderszins verbeelde gedaante van
eenen visch, gebruikt wierd om, stommeling en
bedekt, te zeggen tegen die 't verstonden: *Jesus
Christus, zone Gods, zaligmaker, tot in der
eeuwigheid, of ook wel, het heilig Sacrament tot in der
eeuwigheid (...)*.

Waarna Gezelle uitlegt dat de Griekse letters ook nog eens de beginletters vormen van Jesus Christus etc. Gezelles gedicht behelst een meitafereeltje in een vijver, waarbinnen een simpele vis uiteindelijk metafysische allure krijgt. In *Fratsen* uit 1993 schrijft Spinoy een gedicht met dezelfde titel, met evidente zinspelingen op Gezelles visgedicht en allusies op de katholieke eredienst, maar nu met een vis die teruggebracht is tot zeer aardse proporties. Ik citeer twee strofen:

Slijk is zijn koninkrijk.
Van slijm gemaakt, bestekeld
niet gebaad. Uw karper
in der eeuwigheid.

Een graf van stenen ledigheid.
Uit deze muil, een heilbron toch,
stijgt nooit een woord.
Men ziet geen oogopslag.

Hij is
een vis.

Dit simpel ogende gedicht is op een fraaie manier vervlochten met de portee van Gezelles ook al niet zo eenvoudige gelijknamige vers. Wie studie maakt van de verhouding van Spinoy's gedicht tot het honderd jaar oudere architekst komt tot interessante bevindingen. Omgekeerd kan trouwens ook, zo merkte ik bij een van mijn studenten aan wie ik de casus voorlegde. Hij gebruikte het Gezelle-gedicht uit de versie in de Deltareeks die verschenen is in 2002. Hij onderzocht, uitgaande van 2002 als verschijningsdatum van Gezelles gedicht, de invloed van Spinoy op Gezelles vers en kwam al evenzeer tot zeer opmerkelijke intertekstuele inzichten. Mij gaat het hier echter om de tegenstelling. Bij Gezelle zien we de vis fungeren in het traditioneel-christelijke symbolenarsenaal. Het eenvoudige krijgt bovennatuurlijke allure. Spinoy onttakelt deze symboliek: niet alleen voor wat betreft Gezelles gedicht, maar in zekere zin het hele iconische gehalte van dit vis-symbool. Van Adrichems vis zwemt hier tussendoor, om me maar één keer een flauwe woordspeling te veroorloven. Hij kiest niet voor de statische symboliek uit het christelijk arsenaal, hoewel ik me niet kan voorstellen dat een geschoolde poëzielezer niet vroeger of later de christusassociatie vanzelf een keer krijgt. Evenmin kiest Van Adrichem voor de totale onttakeling van de metafoor. *Vis* is weliswaar de bundeltitel, maar volgens mij niet de dragende metafoor of het grondmotief van de bundel. Eerder dringt zich de associatie op met Ovidius' *Metamorfosen* de vis verschijnt en verdwijnt weer, neemt gedaantes aan die later toch weer andere blijken te zijn. Geen statische gezelliaanse metafoor, geen Spinoyaanse negatie van de metafoor, maar beweging - en ik citeer Van Adrichem andermaal:

(Wij horen bijgeluiden.) De vis kiest zichzelf ten opzichte
van de andere. Het is niet één grote zilvervloot, kennelijk.

Laten we teruggaan naar het vorige gedicht: vissen?

En als we dan teruggaan naar dat vorige gedicht in de bundel, dan zien we duidelijk die tussenpositie tussen het zijnde en het metaforische, mooi samengevat in drie versregels.

Vissen bestaan, ze leven onder water, maar soms stijgen ze op als gedachten, hun laatste adembellen achterna. Vinnig zien wij een levende fantasie in uw denkhoofd actief. (Huh?) Dat zijn de feiten.

Deze onbepaaldheid brengt me tot een laatste punt waarop ik kort zou willen ingaan bij deze bundel. Van Adrichem is geen Gezelle. Althans: geen dichter met de metafysische verankering van een Gezelle. Toch manifesteert zich in de bundel wel degelijk zeer nadrukkelijk de stem van een Almachtige. Alleen: over wie hebben we het dan? Is het de alomtegenwoordige stem van de reclame? Toch weer het genre mensen dat zee-idee probeert promoten? Neem de beginregels van *Vis*:

Geen bereik?

Wij weten u overal te vinden. Diep stoten onze masten
de hemel in, kabels raken de kern. Mensen bellen mensen.
Een volstrekt eigen geluid.

Dit kan de vlotte taal van een telecombroschure zijn: wij, van KPN, weten u overal te vinden. Maar ook een onheilspellende big brother, uit wiens mond de tekst iets ronduit onheilspellends krijgt. Het kan een alwetende verteller zijn; de dichter van allerklassiekste snit; God de Vader; of Iets. Kwestie blijft dat er een alomwetende stem door deze gedichten waart die je niet a priori op je gemak stelt, maar die aan deze bundel zijn bijna onheilspellende indrukwekkendheid verleent. Want dat vergeet ik bijna te zeggen. Ik ben werkelijk zeer onder de indruk geraakt van Arnoud van Adrichems debuutbundel. De alwetende toon; de terloopse humor ('Wij smurfen een gedicht'); de diepgang en geparodieerde oppervlakkigheid. Kernachtig werd het imagoprobleem van de vis in *Algemeen Dagblad* in 1996 aldus samengevat: 'Zee-idee is eigenlijk gewoon vis, maar stinkt niet.' Ik zou in het verlengde hiervan willen stellen Van Adrichems *Vis* is in elk geval het beste zee-idee sinds 1996 en zeker ook al sinds 1896.

Uitgesproken tijdens de presentatie van *Vis* in Perdu te Amsterdam (3 april 2008)